O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI MULOQOTNING O‘QUVCHILAR SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Sattorova Muxlisa Akram qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning psixologik xususiyatlari, uning o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, bilim olishga qiziqishi hamda ijtimoiy munosabatlarining shakllanishiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, pedagogik muloqotning samarali usullari, o‘qituvchining nutq madaniyati, empatiya, tinglash ko‘nikmasi va ijobiy psixologik muhit yaratishdagi o‘rni tahlil qilingan. Maqolada o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi sog‘lom munosabatlarni shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik muloqot, o‘qituvchi, o‘quvchi, shaxsiy rivojlanish, psixologik muhit, empatiya, motivatsiya, ishonch, ta’lim, tarbiya.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan, o‘ziga ishongan, ma’naviy yetuk va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashdan iborat. Ushbu maqsadga erishishda o‘qituvchining kasbiy bilimi va pedagogik mahorati bilan bir qatorda, uning o‘quvchilar bilan qanday muloqot qilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ta’lim jarayoni faqat bilim berishdan iborat bo‘lmay, balki insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, fikr almashish va hissiy aloqalarni ham qamrab oladi.O‘qituvchi o‘quvchi uchun nafaqat bilim beruvchi, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, tarbiyachi va muayyan vaziyatlarda ruhiy qo‘llab-quvvatlovchi shaxs ham hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchining muomalasi va munosabati bolaning maktabga, bilim olishga va o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan qarashlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘quvchi o‘zini hurmat qilinadigan, tinglanadigan va tushuniladigan muhitda his etsa, darslarda faol qatnashishga hamda o‘z fikrini erkin ifodalashga ko‘proq intiladi.Aksincha, qo‘pol muomala, doimiy tanqid, o‘quvchilarni bir-biri bilan taqqoslash yoki ularning fikrlarini mensimaslik bolada tortinchoqlik, xato qilishdan qo‘rqish va o‘z imkoniyatlariga ishonchsizlikni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli pedagogik muloqotni psixologik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchi shaxsini rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir.Maqolaning maqsadi o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning psixologik mohiyatini ochib berish, uning shaxsiy rivojlanishga ta’sirini tahlil qilish hamda samarali pedagogik muloqotni tashkil etish yo‘llarini yoritishdan iborat.Muloqot inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, kishilar o‘rtasida axborot almashish, o‘zaro tushunish, his-tuyg‘ularni ifodalash va munosabatlarni shakllantirish jarayonidir. Inson muloqot orqali atrofdagilar bilan aloqa o‘rnatadi, ijtimoiy tajribani o‘zlashtiradi va o‘z shaxsiy xususiyatlarini rivojlantiradi.Pedagogik muloqot esa o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida ta’lim-tarbiya maqsadlariga yo‘naltirilgan o‘zaro munosabatlar tizimidir. Bunday muloqot orqali o‘qituvchi o‘quvchilarga bilim beradi, ularning faoliyatini boshqaradi, xulq-atvorini tartibga soladi va shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi.Pedagogik muloqotning o‘ziga xos jihati shundaki, u faqat axborot uzatish bilan cheklanmaydi. Unda o‘qituvchining ovoz ohangi, yuz ifodasi, tana harakatlari, so‘z tanlashi va o‘quvchiga bo‘lgan munosabati ham muhim o‘rin tutadi. Masalan, o‘qituvchining samimiy tabassumi yoki dalda beruvchi so‘zi o‘quvchida ijobiy hissiyotlarni

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

uyg'otishi mumkin. Aksincha, keskin ohang yoki kamsituvchi iboralar o'quvchining ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoli bor. Pedagogik muloqotning asosiy vazifalarini quyidagicha izohlash mumkin:Birinchidan, axborot almashish vazifasi. O'qituvchi dars davomida yangi bilimlarni tushuntiradi, o'quvchilarning savollariga javob beradi va ularning tushunganlik darajasini aniqlaydi.Ikkinchidan, tarbiyaviy vazifa. Muloqot orqali o'quvchilarda hurmat, mas'uliyat, hamkorlik, odob-axloq va jamoada ishlash ko'nikmalari shakllanadi.Uchinchidan, rivojlantiruvchi vazifa. O'quvchining mustaqil fikrlashi, nutqi, ijodkorligi va muammolarni hal qilish qobiliyati rivojlanadi.To'rtinchidan, hissiy qo'llab-quvvatlash vazifasi. O'qituvchi o'quvchining his-tuyg'ularini tushunishga harakat qiladi, uning qiyinchiliklarini tinglaydi va kerakli paytda ruhlantiradi.Beshinchidan, tartibga solish vazifasi. Muloqot orqali sinfdagi qoidalar tushuntiriladi, o'quvchilarning faoliyati muvofiqlashtiriladi va kelishmovchiliklar hal qilinadi.Demak, pedagogik muloqot ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida muhim ahamiyatga ega. Uning samaradorligi o'qituvchining kasbiy mahorati, psixologik bilimlari va o'quvchilar bilan individual ishlash qobiliyatiga bog'liq.Shaxsiy rivojlanish insonning aqliy, hissiy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan takomillashib borish jarayonidir. O'quvchining shaxs sifatida shakllanishida oila, tengdoshlar, ta'lim muassasasi va jamiyat bilan bir qatorda o'qituvchi bilan o'rnatilgan munosabatlar ham muhim rol o'ynaydi.O'qituvchi bilan muloqot o'quvchining o'zini qanday baholashi, o'z qobiliyatlariga ishonishi va atrofdagilar bilan qanday munosabat o'rnatishiga ta'sir qilishi mumkin.O'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchi uning ta'limdagi muvaffaqiyati va shaxsiy faolligi uchun muhim omildir. O'qituvchi o'quvchining harakatini qadrlasa, yutuqlarini e'tirof etsa va xatolarini tuzatishda yordam bersa, o'quvchi o'z imkoniyatlarini namoyon etishga ko'proq intiladi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchisi masalani yechishda xatoga yo'l qo'ydi. O'qituvchi uni sinf oldida uyaltirish o'rniga, xatosini topishga yordam bersa va qayta urinib ko'rishga undasa, bola xatoni o'rganishning tabiiy qismi sifatida qabul qilishni o'rganadi. Bu jarayonda o'qituvchining fikr-mulohazasi muhim ahamiyatga ega. Faqat natijani baholash emas, balki o'quvchining harakati, izlanishi va qo'llagan usulini ham e'tirof etish foydalidir.Samarali pedagogik muloqot o'quvchilarni tayyor javoblarni yodlash bilan cheklanib qolmasdan, mustaqil fikrlashga undaydi. O'qituvchi darsda ochiq savollar berishi, turli fikrlarni tinglashi va o'quvchilarga o'z nuqtayi nazarini asoslash imkoniyatini yaratishi lozim.Masalan, ona tili darsida o'qituvchi matnni o'qib bergach, o'quvchilardan qahramonning xatti-harakati haqida fikr bildirishni so'rashi mumkin. Bunda yagona javobni talab qilishdan ko'ra, o'quvchilarning fikrlarini dalillar bilan tushuntirishiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.Bunday muloqot o'quvchilarda tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va o'z fikrini ravon ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi.O'quvchilar maktabda quvonch, hayajon, xafa bo'lish, qo'rquv yoki norozilik kabi turli hissiyotlarni boshdan kechirishlari mumkin. O'qituvchi ularga o'z his-tuyg'ularini tanish, ifodalash va boshqarishni o'rgatishda yordam bera oladi. Masalan, o'quvchi topshiriqni bajara olmagani uchun xafa bo'lsa, o'qituvchi uning hissiyotini inkor etmasdan: "Bu topshiriq senga qiyin bo'lganini tushundim. Keling, uni birgalikda bosqichma-bosqich bajaramiz", deb dalda berishi mumkin. Bunday yondashuv bolaga muammoni tinch yo'l bilan hal qilish, yordam so'rash va qiyinchiliklarga bardosh berish ko'nikmalarini o'rgatadi.O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar bolalarning tengdoshlari bilan muloqot qilishiga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Agar sinfda o'zaro hurmat, tinglash va hamkorlik qadrlansa, o'quvchilar ushbu munosabatlarni kundalik faoliyatlarida ham qo'llashni o'rganadilar. Guruhli topshiriqlar, juftlikda ishlash va birgalikda muammo hal qilish mashg'ulotlari bolalarda fikr almashish, vazifalarni taqsimlash, boshqalarning fikrini hurmat qilish hamda kelishmovchiliklarni murosali hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi.Shunday qilib, pedagogik muloqot

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o‘quvchining faqat bilim olishiga emas, balki uning ijtimoiy va hissiy jihatdan kamol topishiga ham xizmat qiladi.O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot samarali bo‘lishi uchun bir qator psixologik-pedagogik tamoyillarga amal qilish zarur.O‘quvchining yoshi, bilimi, qobiliyati va shaxsiy xususiyatlaridan qat’i nazar, unga hurmat bilan munosabatda bo‘lish kerak. Hurmat o‘quvchining barcha xatti-harakatlarini ma’qullash degani emas. Bu uning shaxsiyatini kamsitmasdan, xatti-harakatlarini tushuntirish va zarur hollarda tuzatish demakdir. Masalan, “Sen tartibsiz o‘quvchisan” deyish o‘rniga, “Bugun topshiriqni bajarishda shoshilding, keling, uni yana bir bor tekshiramiz” deyish ancha samarali hisoblanadi. Birinchi ibora bolaning shaxsiga salbiy baho beradi, ikkinchisi esa aniq xatti-harakatga e’tibor qaratadi.

Har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi, temperamenti va o‘rganish sur’ati turlicha bo‘ladi. Shu sababli barcha bolalardan bir xil natijani bir xil vaqtda kutish har doim ham to‘g‘ri emas.Ba’zi o‘quvchilar o‘z fikrini tez va erkin ifodalasa, boshqalarga javobni o‘ylab olish uchun ko‘proq vaqt kerak bo‘lishi mumkin. O‘qituvchi bunday farqlarni hisobga olishi va har bir bolaning imkoniyatiga mos yordam ko‘rsatishi lozim.Individual yondashuv o‘quvchining o‘zini sinfning teng huquqli a’zosi sifatida his qilishiga ko‘maklashadi.

Empatiya — boshqa insonning hissiy holatini tushunishga va uning vaziyatiga e’tibor bilan qarashga intilishdir. O‘qituvchi empatiyaga ega bo‘lsa, o‘quvchining xatti-harakatlari ortida qanday sabablar bo‘lishi mumkinligini tushunishga harakat qiladi.Masalan, darsda kam gapiradigan o‘quvchini darhol qiziqmayapti deb hisoblash to‘g‘ri emas. U tortinchoq bo‘lishi, javob berishdan hayajonlanishi yoki mavzuni tushunishda qiynalayotgan bo‘lishi mumkin.

Faol tinglash ham pedagogik muloqotning muhim tarkibiy qismidir. O‘qituvchi o‘quvchi gapirayotganida uning so‘zlarini bo‘lmasligi, fikrini diqqat bilan tinglashi va tushunmagan jihatlarini muloyimlik bilan aniqlashtirishi kerak.O‘qituvchi barcha o‘quvchilarga nisbatan adolatli munosabatda bo‘lishi lozim. Baholashda shaxsiy yoqtirish yoki yoqtirmaslik emas, balki belgilangan mezonlar asos bo‘lishi kerak.Adolatli munosabat o‘quvchilarda o‘qituvchiga nisbatan ishonchni mustahkamlaydi. Aksincha, ayrim o‘quvchilarga doimiy ustunlik berish yoki boshqalarni kamsitish sinfda norozilik va ishonchsizlikni yuzaga keltirishi mumkin.

Fikr-mulohaza o‘quvchiga o‘z ishining kuchli tomonlarini va yaxshilash kerak bo‘lgan jihatlarini tushunishga yordam beradi. Samarali fikr-mulohaza aniq, tushunarli va rivojlanishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Masalan, “Yaxshi ishlading” deyish o‘quvchini ruhlantirishi mumkin. Biroq “Masalani yechishda avval shartni tahlil qilganing va amallarni ketma-ket bajarganing juda yaxshi” kabi izoh o‘quvchiga aynan qaysi harakati muvaffaqiyatli bo‘lganini tushunishga yordam beradi.

O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot doimo ham ijobiy kechavermaydi. Ba’zan pedagogning haddan tashqari talabchanligi, qo‘pol muomalasi yoki o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olmasligi muloqotda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Samarasiz muloqotning keng tarqalgan ko‘rinishlaridan biri o‘quvchini boshqalar bilan taqqoslashdir. Masalan, “Nega sen sinfdoshing kabi yaxshi o‘qimaysan?” degan gap o‘quvchida o‘zini past baholash yoki tengdoshiga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishi mumkin. Yana bir muammo — xatolar uchun haddan tashqari keskin tanbeh berishdir. Xato ta’lim jarayonining tabiiy qismi hisoblanadi. Agar o‘quvchi xato qilgani uchun doimiy ravishda uyaltirilsa, u savol berishdan, yangi topshiriqlarni bajarishga urinishdan yoki o‘z fikrini bildirishdan qochishi mumkin.O‘qituvchining o‘quvchini tinglamasligi ham muloqot sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolaning fikrini muntazam ravishda rad etish yoki uning muammolarini ahamiyatsiz deb hisoblash o‘quvchida tushunilmayotganlik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hissini yuzaga keltirishi mumkin.Bunday holatlarning oldini olish uchun o‘qituvchi, avvalo, o‘z muloqot uslubini tahlil qilishi, hissiyotlarini boshqarishi va muammoli vaziyatlarda vazminlikni saqlashi kerak. Intizomni ta’minlashda ham haqorat yoki qo‘rqitishdan ko‘ra, aniq qoidalar, izchil talablar va tushuntirish usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.Shuni ta’kidlash kerakki, o‘quvchi bilan samimiy munosabatda bo‘lish o‘qituvchining talabchanligidan voz kechishi degani emas. Aksincha, hurmatga asoslangan muloqot aniq talablar va adolatli qoidalar bilan uyg‘unlashganda samarali natija beradi.

O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotni samarali tashkil etish uchun pedagog muntazam ravishda o‘z ustida ishlashi, psixologik bilimlarini boyitishi va yangi muloqot usullarini o‘zlashtirishi kerak.Birinchi usul — faol tinglash. O‘qituvchi o‘quvchining fikrini diqqat bilan tinglashi, uning gapini bo‘lmasligi va tushunganini qisqacha qayta ifodalashi mumkin. Masalan: “Demak, sen masalani boshqa usul bilan yechmoqchisan, to‘g‘rimi?” Bunday yondashuv o‘quvchiga uning fikri qadrlanayotganini his qilishga yordam beradi.Ikkinchi usul — ochiq savollardan foydalanish. “Tushundingmi?” kabi savollarga o‘quvchi faqat “ha” yoki “yo‘q” deb javob berishi mumkin. “Bu masalani qanday yechganingni tushuntirib bera olasanmi?” kabi savollar esa uning fikrlash jarayonini namoyon etadi.Uchinchi usul — ijobiy fikr-mulohaza. O‘quvchiga uning yutug‘i va yaxshilash kerak bo‘lgan jihatlari aniq tushuntiriladi. Bunda tanqid shaxsga emas, bajarilgan ishga qaratilishi lozim.To‘rtinchi usul — hamkorlikka asoslangan faoliyat. Juftlikda va guruhlarda ishlash o‘quvchilarni bir-biri bilan muloqot qilishga, fikr almashishga va umumiy qaror qabul qilishga o‘rgatadi. O‘qituvchi esa bu jarayonda yo‘naltiruvchi va ko‘maklashuvchi vazifasini bajaradi.

Beshinchi usul — hissiy holatni hisobga olish. O‘quvchining charchaganligi, hayajonlanganligi yoki topshiriqni tushunmayotganligini sezish pedagogga muloqot usulini moslashtirish imkonini beradi. Zarur vaziyatda topshiriqni soddalashtirish, qo‘shimcha tushuntirish yoki qisqa tanaffus tashkil etish mumkin.Oltinchi usul — refleksiya. Dars yakunida o‘qituvchi o‘ziga quyidagi savollarni berishi mumkin: “Bugun barcha o‘quvchilar fikr bildirish imkoniyatiga ega bo‘ldimi?”, “Qaysi vaziyatda muloqotim samarali bo‘ldi?”, “Qaysi o‘quvchiga qo‘shimcha yordam kerak?” Bunday tahlil pedagogning kasbiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, o‘qituvchi ota-onalar bilan ham muntazam hamkorlik qilishi zarur. Bola haqida faqat muammolar yuzaga kelganda emas, balki uning yutuqlari va rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlar haqida ham ma’lumot almashish foydalidir. Oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlik bolaning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchining bilim olishi, shaxsiy kamoloti va ijtimoiy munosabatlarining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Samarali pedagogik muloqot o‘quvchida o‘ziga ishonch, mustaqil fikrlash, hissiyotlarni boshqarish, hamkorlik qilish va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.Maqolada ko‘rib chiqilgan fikrlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik muloqotning sifati o‘qituvchining nafaqat bilim va tajribasiga, balki uning nutq madaniyati, empatiyasi, tinglash qobiliyati, adolatliligi va o‘z hissiyotlarini boshqarish mahoratiga ham bog‘liq.

Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi ijobiy munosabatlar katta ahamiyatga ega. Chunki bu davrda bola maktabga, bilim olishga va o‘z imkoniyatlariga nisbatan munosabatini shakllantirib boradi. O‘qituvchining qo‘llab-quvvatlashi, adolatli baholashi va o‘quvchini hurmat qilishi uning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirishi mumkin.Shu bilan birga, samarali muloqot o‘qituvchining barcha talablarni bekor qilishi yoki intizomga e’tibor bermasligini anglatmaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Aksincha, aniq talablar, izchil qoidalar va o‘zaro hurmat uyg‘unligi sog‘lom pedagogik muhitni shakllantiradi.Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotni takomillashtirish uchun pedagoglarning psixologik va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish, ta’lim jarayonida faol tinglash va hamkorlik usullaridan foydalanish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda ijobiy psixologik muhitni yaratish zarur. Bu esa ta’lim sifatini oshirish va barkamol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
2. Rogers, C. R. Freedom to Learn. Merrill, 1969.
3. Bandura, A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Prentice-Hall, 1986.
4. Hattie, J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. Routledge, 2009.
5. Woolfolk, A. Educational Psychology. Pearson.
6. Bodalev, A. A. Psixologiya obshcheniya. Moskva: Institut prakticheskoy psixologii.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr. 7. Pedagogik psixologiya va umumiy psixologiya bo‘yicha oliy ta’lim muassasalari uchun o‘quv qo‘llanmalar.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.